

A Codex Clusii és az etnomikológia

Az etnomikológia fogalma Magyarországon annyira újszerűen hangzik, hogy az 1998-ban kiadott Magyar Nagylexikon sem tárgyalja a maga 150–160.000 címszava között. Mindössze a rokon etnobiológiáról találunk jegyzeteket, amely „az amerikai kulturális antropológiában annak a vizsgálata, ahogyan egy nép a biológia tárgykörébe tartozó jelenségeket nyelviileg kifejezi, osztályozza a maga kulturális rendszerében” (Magyar Nagylexikon, 1998, 556. o.).

Az etnomikológia tárgyát hasonlóképpen definiálhatjuk: olyan interdiszciplináris terület, amely a kalaposgombáknak egy nép által való megnevezését, valamint a népnek a gombákhoz fűződő hiedelmeit, babonáit kutatja, és a gombareceptjeiket összegyűjti.

A gombaismeret és -felhasználás évezredek óta az ember sajátja. Még sokan őrzik emlékezetükben, hogy a háborús időkben több családot a gombagyűjtés mentett meg az éhhaláltól. Az erdőt-mezőt járó embereknek ma is természetes a gombák ismerete, habár felhasználásuk már nem olyan széles körű, mint korábban volt. Ezzel párhuzamosan – sajnálatos módon – pontos meghatározásukra is egyre kevesebben képesek. Hiába foglalkoznak a gombákkal külön is már az általános iskolában, ezzel legfeljebb csak a (mérgező) gombáktól való félelmet, velük kapcsolatos rossz érzéseket ültetik el, biztos tudást nem kapnak a gyerekek. Eközben előfordulhat, hogy otthon megismerkednek valótlan népi hiedelmekkel, amely felbátorítja őket abban, hogy olyan gombát is begyűjtsenek, amelynek elfogyasztása akár halállal is végződhet. Félrevezető például az a népi hiedelem, hogy „az a gomba, amelyet a csiga megrágott, biztosan ehető”, mivel a csigák képesek olyan anyagokat is feldolgozni, amelyek az emberekre ártalmasak. Fontos lenne tehát, hogy körültekintőbben foglalkozzanak a témával azokban az iskolákban, amelyekbe olyan gyerekek járnak, akik valószínűsíthetően az élőhelyükön is találkoznak a gombákkal.

Természetesen a népi gombaismeret inkább épít az évszázadok során felhalmozott bölcsességre, mint tévhitekre. Már a gombaelnevezések is kifejezik sokszínűségükkel azt az elhivatottságot, amellyel a természetszerető emberek ezek felé a kis élőlények felé fordultak. Egy-egy név – például esernyőgomba, lóposszantó gomba – rámutat a gombák különböző tulajdonságaira, ezek elemzése bárki számára élvezetes lehet, alkalmat adnak anyanyelvünk szépségének felfedezésére.

Habár a gombaismeretnek tekintélyes múltja van, maga az etnomikológia új tudomány, a múlt század ötvenes éveiben jött létre. Az amerikai G. R. Wassont tekintik az alapítójának, aki elsősorban a hallucinogén anyagokat tartalmazó gombák mitológiában betöltött szerepét vizsgálta. A mikológusok közül pedig Roger Heim kezdett először komolyabban foglalkozni a népi gombaismerettel.

Ahogy Zsigmond Győző (2003), etnomikológus fogalmaz, „etnomikológiai tanulmány, közlés magyar viszonylatban alig jelent meg”. Gregor Ferenc 1973-ban kiadott monográfiája és Kicsi Sándor András 1993-as *Néhány gombanevünkről* című munkája enyhíti a hiányt, azonban ezek is elsősorban névtani, etimológiai feldolgozások, és csak a magyar nyelvterület egy részét fedik le. Az első átfogó munka az idei év elején megje-

lent *Gomba és hagyomány* című kötet (Zsigmond, 2009), amely Zsigmond Győző kutatásainak eddigi eredményeit összegzi. Zsigmond a Kárpát-medence minden magyar néprajzi tájegységében gyűjtött népi gombaneveket, gombákhoz fűződő hiedelmeket, recepteket és gyógymódokat. Könyve tudományos igényességgel íródott, mégis olvasmányos, és bárkinek, aki a gombák iránt érdeklődik, tanulságos lehet.

Dialektológiai szempontból mi sem bizonyítja jobban a téma elhanyagoltságát, mint az, hogy a *Magyar Nyelvjárások Atlasza* egy gombanevet sem tartalmaz, holott a magyar nyelvterületen sokszínűen nevezik meg a gombákat. Ez a gyér érdeklődés kevésbé indokolt, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy gombákról szóló tudományos munka a világon először Pannóniában készült: a Carolus Clusius által írt *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia* az 1580-as években. Már ez a monográfia több magyar népi gombanevet tartalmaz, de nyelvészeti szempontból még értékeesebb az ehhez kapcsolódó, 85 akvarelltáblából álló kódex, amelyben a 221 ábrázolt gomba képe mellett magyar, latin és német feljegyzés található. Ez az úgynevezett *Codex Clusii*, amelyet a hollandiai Leiden város egyetemi könyvtárában *Codex BPL 303*-as jelzettel ellátva őrznek. A monográfia és a kódex együttesen több, mint félszáz magyar népi gombanevet tartalmaz, amelyek a 16. század végének szórványemlékei.

Carolus Clusius, eredeti nevén Charles de l'Ecluse a nyugat-pannon gombákkal Batthyány Boldizsár udvarában kezdett el foglalkozni, akinél Németújvárott és Körmenten 1573-tól 1587-ig vendégeskedett (Ubrizsy, 1975, 92–93.). A környékről begyűjtött és gondosan rendszerezett gombák meghatározását hárman végezték: Clusius, Batthyány és Beythe István. A legtöbb akvarell-lapra saját kezűleg vészték rá a gombák rendszertani helyét latinul, illetve magyar és/vagy német népi nevüket. A rendszertani hely és a gombanevek mellett magyar nyelvű feljegyzések is olvashatók a *Codex Clusii* tábláin, amelyek főként a gombák fogyaszthatóságára (például 'nem io enny') vagy élőhelyére (például 'ganeion terem') utalnak. Hozzávetőleg 260–270 magyar szó adatolható a kódexből és a monográfiából együttesen, ha a külön írt, de összetett szavakat egy szóznak tekintjük. Ezek között körülbelül 40 lexéma főnév, 14 lexéma melléknév és 2 lexéma ige. A szórványok között mintegy 56 népi gombanév található.

Jelen munka célja a fent említett magyar elemek rövid, a teljesség igénye nélküli bemutatása színkrón és diakrón nyelvészeti megközelítéssel egyaránt. Az olvasóközönségre való tekintettel elsősorban helyesírási, etimológiai és nyelvjárási-etnomikológiai szempontból tekintjük át a kódex magyar nyelvű adatait, egyéb aspektusokból csak egy-egy érdekesebb példát tárgyalunk.

Már általános iskolában, de főleg a gimnáziumokban hasznos lehet a helyesírás hagyomány szerinti elvét a helyesírás-történetből vett elemekkel illusztrálni. A *Codex Clusii* adatai a 16. századi nyelvallapot tükrözik. A magyar szavak helyesírását vizsgálva a magánhangzókészlet legszembetűnőbb jellemzője, hogy írásban nem jelölik a hosszúságot. Ez alól mindössze két példa kivétel: az egyik a finn helyesírásban ma is használt betűkettőzés a 'keek galambicza' névben, a másik a monográfia szövegében fellelhető 'fenyő' szó, amelynek helyesírása nem következetes, 'fenyő', 'fenyő' és 'fenyő' formában is előfordul.

Az, hogy nem jelölik a magánhangzók mennyiségi jellemzőit, a helyesírás pontos értelmezését is lehetetlenné teszi, mivel a nyelvjárási sajátosságok a mai köznyelvtől eltérő kiejtést is okozhatnak: például az 'ewz' szóban az 'ew' betűjelölés utalhat ö-re, ahogy a köznyelvben találkozunk vele, illetve ö-re, mint a 'gyewrgi' szóban.

A hangjelölések között átfedések vannak, így nem mondhatjuk, hogy bármelyik magánhangzónak egy betű felel meg írásban. Öt hangot – ě, e: 'Keske', 'herincz', 'fekete'; á: 'gambaia', 'varganya'; o: 'tinor', 'gomba'; a: 'gomba', 'tuuisalya' (tövisalja) – mindössze egy-egy betű jelöl. De olyan betű nincs, amely csak egy hangot jelölne.

1. táblázat. A kódex magyar magánhangzói és mássalhangzói

Hangok	Betűk	Hangok	Betűk	Hangok	Betűk
i, í	i, y, ŷ, ý	p	p	r	r
ë, e	E	b	b	s	s, ſ
é	e, ee	m	m	cs	ch, c, ċ
ü, ú	ü, u, w	f	f	ty	thy, thý
ö	ö, ew	v	v, u, w	gy	gy, gi
ő	ö, ő, o, ew	t	t	ny	ny, ný, ni, n
u, ú	u, v, w	d	d	j	j, i, y, ý
o	O	n	n	ly {?}	ly
ó	o, ow	sz	sz, z	k	k
a	a	z	z	g	g, gh
á	a	c	cz	h	h
		l	l		

A mássalhangzók jelölése közel az esetek felében egyezik meg a mai magyar helyesírással; az esetek többségében a betűhasználat logikus, így bizonyos jelölések a hang bizonyos környezetben használatosak. Például az sz-t kétféleképpen írják: 'szilw', 'szarwas' és z: 'peztricz', 'dizno', de megfigyelhető, hogy szókezdőként sz-t, míg szóközepen z-t használnak. A szibillánsok közül az s is kétféleképpen jelölt, és ennek jelölésében is van bizonyos szabályszerűség. Az ſ: 'Borſos', 'larga' ugyanis szóvégén nem jelenhet meg, így akkor csak s: 'vörös', 'rewes' jelölheti az s hangot. Az affrikáták közül a cs-t háromféleképpen jelölik. Leggyakoribb a katolikusok által használt ch: 'herenchý', 'szemerchýek' jelölésmód, ami azért meglepő, mert mindhárom szerző – Clusius, Bathyány és Beythe is – protestáns volt. De szókezdőként találunk c: 'ceresnye' jelölést, valamint szóközepen ſ: 'keſke' betűt is. A palatális gy szókezdőként gy: 'gyerthyan', 'gyewrgi'; szóvégén, szóközepén gi: 'gyewrgi', 'kygio gomba'. A g-t pedig kétféleképpen jelölik aszerint, hogy szóvégén vagy egyéb helyen jelenik-e meg. Általában g: 'gomba'; 'varganya'; szó végén gh: 'pöffetegh' vagy g: 'pöffeteg'.

Korompay Klára (2003, 589.) szerint „a magyar helyesírás-történetben a szóelemző elv fontossága a 17. században válik tudatossá”. A *Codex Clusii*-ben a kiejtés elve és a szóelemző elv felváltva érvényesül. Míg az -lj- egymás mellé kerülve a szóelemzés elve alapján íródik, s lesz 'alja', 'alya' vagy 'ali', addig az -nyj- már a kiejtés elve alapján 'annya' lesz, a j írásban jelölve hasonul a nazális hanghoz.

A hagyomány elve működik a 'Batthyan' személynév és a 'Nemeth-Wywar' településnév helyesírásában, amely adatok a monográfia latin szövegében olvashatók.

A morfémaak helyesírásának vizsgálatára kevés adat áll rendelkezésre, de néhány mai-tól eltérő jelenség megfigyelhető. Az igekötőket különírják az igétől, például 'megh enny', csakúgy, mint a felsőfok leg- prefixumát: 'ez az leg jobbik'. A múlt idő, illetve a befejezett melléknévi igenév jele szóvégén egy -t, függetlenül attól, hogy magánhangzó vagy mássalhangzó után következik, például: 'gilua gýerthyan fan termet', 'szilfa termewt alya'; intervokális helyzetben viszont -tt-, például 'lattam'.

Némely mondat végén fellelhető a kijelentő mondat végi pont: például 'varga annya io megh enny'.

Ha a kódexből nyert magyar adatokat hangtanilag vizsgáljuk, több, a mai köznyelvitől eltérő példát találunk, gyakran a hangváltozás közties állapotában lévő elemeket. Ezek közül két szót emelnénk ki, amely a mássalhangzó minőségi jellemzőiben tér el a mai alaktól: ilyen például a kódexben található 'boza', amely a mai köznyelvben 'bodza'. A középmagyar korban ritka volt a dz hang, a kor folyamán kezdett erősödni használata. A szláv 'buzja' szót vettük át, amely később lett csak 'bodza' elhasonulással (Benkő, 1984, l. 320.). Ez a változás a kódex idejére még nem történt meg.

Másik figyelemre méltó szó a 'feyer', amely a kódex szórványai között a 16. századi j-s alakváltozata a mai köznyelvi fehér szónak. Ezt a változatot egyik megyénk (Fejér megye) ma is őrzi nevében. Az, hogy a j és a h is gyakori hiátustöltő nyelvünkben, közrejátszott abban, hogy egymás mellett éljen a két forma.

A *Codex Clusii* magyar nyelvű adatainak morfológiai jellemzői közül szintén két példát emelnénk ki: a magyar nyelvtörténetben az egyik legjellemzőbb változás a tövég-hangzók lekopása, eltűnése. A kódexben található 'herenchy~' 'herench' gombanév pár példa a tövég-hangzós és a már nélküli változatra.

A másik példa a középmagyar korban megjelent -atag/ -eteg deverbális nomenképző, amely a kódexből az első megjelenések között datálható a 'pöffetegh' gombanévben. A szó belső keletkezésű, hangutánzó-hangfestő eredetű. A puffed, puffad stb. szavak családjába tartozik (*Benkő*, 1984, 3. 274.).

Népi gombaneveink nagy része idegen eredetű, és a kódex egyéb szórványaiban is sok a jövevényszó. A 'vargánya' is szláv eredetű átvétel (*Benkő*, 1984, 3.), Clusiusék viszont a 'varga annya' összetételt olvasták ki belőle. Ez téves népetimologizálás.

A kódexben található gombanevek szerkezetük alapján két nagy csoportra oszthatók: vannak egytagú, önállóan vagy önállóan is használatos elnevezések (például 'szemerchek'); illetve két- vagy többtagú összetételek. Mindkét csoporton belül további alcsoportok állapíthatók meg aszerint, hogy mi lehetett a névadás indítéka. Mivel a gombaneveknek csak egy része magyar, a másik része szláv eredetű, ezért csak az előbbi csoportnál lehet magyar nyelven belüli motiváltságról beszélni a névadás indítékaként. Érdeemes viszont megfigyelni az átadó nyelveken belül is a gombanevek kialakulásának indítékait, különösképpen azon okból, hogy azok a magyar emberek, akik először kezdték használni a délszláv gombaneveket, két- vagy többnyelvű környezetben élve még érezhették e nevek eredetének motiváltságát.

A 'bik alya', 'szilfa termewt alya' és a 'szilw alya' gombanevek arra a fára utalnak, amelyik alól gyűjtötték őket, s amely fával társközösséget, szimbiózist alkotnak.

A 'bagoly fő' az egyetlen gombanév a kódexből, amelyre eddig nem találtam utalást a szakirodalomban. Arról nevezhették el, hogy formájában hasonlít a bagoly fejéhez. Az 'ewz lab' gomba nevé hosszú, keccses tönkjéről kaphatta. A 'nyul file' gombanév hasonló szerkezetében az 'ewz lab'-hoz: összetétellel keletkezett szó, viszont a 'nyul file' eredeti birtokos jelzős szerkezete a kódexben jelölt. Nevét arról kapta, hogy nyúlfülle hasonlító, tölcseres gomba.

A 'tino or' gombanév etimológiáját maga Clusius is kiemelte. Maga a szó, 'tinóru', elhomályosult összetétel; nevét feltehetőleg onnan kapta, hogy „húsos, gömbölyded alakja hasonlított a fiatal tinók, borjak orrához” (*Benkő*, 1984, 3. 921.).

A 'boza fa gomba', a 'fenyo alya gomba', a 'fiz fa gomba', a 'monyaro alya gomba', a 'nyr ali gomba', a 'nyrfa gombaya', a 'rewes ceresne fa gomba', a 'szilfa gilwa' és a 'tuuis alya gomba' nevének előtagja arra a fára utal, amelynek közelében legtöbbször előfordulnak. Ezek az elnevezések általában nyelvjárási szinten megragadnak, a hivatalos név ritkán tükrözi a népi gombanevet.

Vidékenként változó, hogy megkülönböztetik-e az egy családba tartozó gombákat színük alapján. Sokszor a színnevek is eltérnek a szóhasználatól függően: így például mai adatközlőktől jegyeztem le a 'piros', 'piroshátú' és 'vörös' jelzőket ugyanazon galambgombára. A kódexben gyakori a színek megnevezése: 'feyer herench', 'feyer szarwas gomba', 'feyer varganya', 'fekete tinor', 'keek galambicza', 'sarga varganya', 'werews galambicza', 'vörös herench', 'vörös herincz', 'vörös keserő gomba'.

Első ránézésre nem szembetűnő, de szintén a szín volt a névadás oka a 'bagoly gomba' összetétel létrejötténél. A bagoly szürke tollazata ihlethette meg a gombászokat, akik különböző vidékeken különböző gombákat (lehet piruló galóca, pisztricgomba, kénvirággomba, nagy özlábgomba, csiperke, tintagomba) neveztek ezen a néven.

Gregor (1973, 32.) kutatásai szerint a 'bagolygomba' magyarban keletkezett gombanév-szerkezet.

A 'niwl gomba' nevének eredete elsősorban a gomba sárgás-barnás színében keresendő (Gregor, 1973: 41–42). A 'niwl gomba' tölcéséres formájú, így nem kizárt, hogy a gomba formája is motivációként hatott a névadáskor. Gyakori, hogy azért találunk állatnévi előtagot a gombanevekben, mert az egyszerű emberek az állatok formájához hasonlították a talált gombákat. Így a 'szarwas gomba' elnevezés is abból ered, hogy a gomba ágas-bogas felépítése hasonlít a szarvas agancsához.

A kódex egyetlen gombácskája, a párducpereszke utal népi nevében nagyságára: 'aprow varganya'. Szintén külső jellemző alapján kapta nevét a 'bokros gomba', amelynek új nemzedékei egymás közvetlen közelében bújnak ki, bokroszerű tömegben. A 'varas galambicza' nevét arról kapta, hogy varratszerű csík jelenik meg öregedésével a kalapján.

A 'Szent Gyewrgi gambaya' az egyedüli gombanév, amely személynevet hordoz magában. Az előtag a termőidőre utal, mivel ez a gomba Szent György napja környékén gyűjthető.

A fogyasztójára utal nevében az 'vr gomba'. Clusius szerint arról nevezték el a magyarok, hogy „jóságos” gomba, az urak gombája, valószínű, hogy az 1580-as évek végén hasonló indítékok alapján nevezték így. Azonban valójában a gomba neve a rómaiaktól eredeztethető: a „német *Kaiserling* elnevezés ugyanis Claudius római császár esetére utal, akinek kedvelt csemegéje volt, s akit Plinius leírása szerint mérgezett úrgombával öltek meg” (Gregor, 1973, 46–47.).

Az „igazi” gombászok elsősorban a szaguk és az ízük alapján határozzák meg a gombákat. A nyersen rossz ízű gomba általában mérgező. A 'borsos gomba' is annak bélyegét viseli magán, hogy nyersen megízlelve kellemetlen ízű: nem is ajánlatos főzve sem fogyasztani. A 'kinyr gomba' az előbbi gombával ellentétben arról híres, hogy még nyers állapotban is fogyasztható. A szűkös időkben megfelelő kenyérpótléknak szedték e gombát. Bár a 'keserew gomba', 'vörös keserő gomba' nevében is rámutat kesernyész ízére, mégis közkedvelt a magyarok körében. Igaz, egyedül a magyar ajkú területeken fogyasztják, más népek a mérgező gombák között tartják számon.

Szláv nyelveken belüli motiváltság útján jött létre a 'chöpörke' szavunk, amely valószínűleg a '*peko' ~ 'pekti' 'süt' igéből származik (Benkő, 1984, 1. 536.). Bár eredeztetése bizonytalan, de feltehető, hogy az elkészítés módjára utal a név.

A 'gilua', 'gilwa' név több gombánál is olvasható a kódexben, ezek általában fán növények. A 'gilva' szó szerb-horvát, szlovén és szlovák átvétel lehet. Etimológiailag azonos a külön átvételből származó 'golyvák'-val (Benkő, 1984, 1. 1061.), ami arra utal, hogy a golyvához hasonló kidudorodásokról kapta a gomba a nevét.

A 'herenchy' szó gondot okozhat eredetét tekintve. Valószínű, hogy horvát eredetű. Talán a horvát 'hrčak' 'hörcsög' szóval rokon gombanév. Gregor (1973, 9–10.) szerint feltehetőleg „a mozdulatlan mérévedő hörcsög alakja és fejformája, továbbá (világos) barna színe okozta, hogy róla nevezték el a Morchella és a Helvella egyes fajtáit”.

A 'varganya' szó vagy a szlovénból, vagy a szerb-horvátból került át hozzánk. Az átadó nyelvek megfelelő szavai a 'görcs, bütyök, dudor, daganat' jelentésű szláv szavakkal függenek össze etimológiailag (Benkő, 1984, 3. 1092.).

A 'galambicza' gombanév szláv eredetű szó, etimológiailag nem származtatható a 'galamb' szavunkból, viszont analógiájával segíthette a végleges név kialakulását. „A névadásnak az az alapja, hogy e gombák némelyik fajtája galambszínű” (Benkő, 1984, 1. 1016. o.). 'Peztricz' gombanevünk szintén szláv átvétel és a gomba színére utal. Alapszava a 'tarka' jelentésű '*ръстръ' melléknév lehetett (Benkő, 1984, 3. 173.).

A 'szemerchyek' szó korai átvétel, forrása a szláv 'смърчѣкъ'. Gregor (1973, 17.) szerint „az egykori *смърчъ, *смърѣъ 'Morchella' talán a kalapján húzódo barázdáktól, ráncoktól kapta a nevét”.

2. táblázat. A Codex Clusii és a Fungorum in Pannoniis gombaneveinek összevetése mai adatokkal

Hivatalos elnevezés	Clusiusék által lejegyzett név	Mai adatközlők által használt gombanevek				
		Vas megye	Zala megye			Szlovénia
		Körmend	Csernec	Dobri	Zalaistvánd	Völgyifalu
hegyes kucsragomba	szemerchýek	jó bűdös gomba		szömöröcsög, szömöröcsök	kumagomba	szömöröcsök
redős papsapragomba		papsapragomba		kucsragomba		
erestönkü laskagomba	szilw alya	taplógomba toplógomba géva laskagomba szenyörgygomba	szivaalla	szivaalla toplu géva	tusagomba	szivaalla
	gilua gyérthyan fan termet			tuskógomba (bűkkfagéva, diófagéva tölgyfagéva)	sampijon	géva (bűkkfagéva diufagéva szifagéva gyertyánfagéva)
	szilfan termewt gyilva				tusagomba tuskógomba laskagomba	
	szilfa gilwa			tőcsérg.		
gyenge áltintagomba	gameion terem nem jo	tyukombához hason., trágyag.	esűgomba	trágyagomba esőgomba	csirkeg.	csirkegomba
kerti csiperke	chöpörkegomba	csepörke	csepörke	cseperke, csepörke		cseperke, csepörke
bűdös galambgomba	borfós gomba	galambica	galambica	galambica, bolond galambica bolondgomba		bolondosgomba
	vörös herench feyer herench			piros galambica		piros galambica pirosható gal.
piruló galóca	bagoly gomba	bagojgomba		bagojgomba, bagugomba		bagugomba
párduegalóca		bolondgomba		galóca, erdő széli cseperke	gyilkosgalóca	
fehér csegettűgomba	nyrfa gombaya uörös herinez	csegettűgomba		torugomba, eső- gomba taplógombához hasonló		
szenes galambgomba	herenchý dizno gomba	galambica	torpancs	galambica, bolondgomba torpancs, keserű- gomba mérgező gomba	keserűg.	herincs
sárga rókagomba	niwl gomba	nyulica	nyugomba	nyugomba, nyűgomba	bolondg.	nyugomba
fehér porhanyógomba	bagoly fő nem io megh enny			csirkegomba	sejmgomba	csirkegomba
kétspórás csiperke	szent gyewrgi gambaia	kucsragomba 'szilvagomba'		szömöröcsög kucsragomba	kucsrag.	szömöröcsök
pisztrigomba	peztricz	tapló, pizstriciag. taplógomba		pesztricz., peszterceg. beszterice, toplu		pesztrice
fehértéjű rizike	monyaro alya gomba			mogyoróajja	mogyoróajja	magyarualla mogyorualla
sárga gévagomba	rewes cerejne fa g. fiz fa gomba			fűzfagéva géva, topló	géva	
fehértéjű keserűgomba	kejerew gomba	keserűgomba keserőgomba	keserűg.	keserűgomba keserűgomba	keserűg.	küserűgomba
[...] keserűgomba	vörös kejerő g. bik alya kinyr gomba			kenyér gomba		küserűgomba
májgomba	fekete tinor			vargánya, máj- gomba, toplu		
bunkóslábú fülőke	kefke gomba					
varas zöld galamb- gomba	galambicza	galambica		vékonykalapu galambica galambica nyárajja	zöld galambica	zöld galambica zöld galóca magyar gal.
kékhátú galambgomba	keek galambicza	galambica		galambica, szelíd galambica	galambica	szelíd galambica
barnulohúsú galamb- gomba	werews galambicza	piros galambica	piros galambica	piros galambica	piros galambica	piros galambica pirosható gal.

napbarnította galambgomba	galambicza waras galambicza			bolondgomba bolond galambica galambica		barnahátú gal. piros galambica pirohátú gal.
[...] özlábgomba		tintagomba özláb		kis özláb bolondgomba	bolondg.	esernyűgomba
?	kiyo gomba kigyogomba kiyo gomba kygio gomba			esügomba, esögomba susujka, tinta- gomba csirkegomba, szekfűgomba	sejmelegomba	csirkegomba bolondosgomba
[...]érdestinóru	feier vargánya	vargánya bolondvargánya	vargánya	csikuláb horvád vargánya vargánya hajdinavargánya	vargánya	hajdinyavorg. vargánya
bronzos vargánya	feyer vargánya				vetővarg. kirárvarg.	
ízletes vargánya	varga annya	hajdinyavargánya				
vörösbarna vargánya	vargánya	klasszikus vargánya	vargánya	pünkösdi vargánya ízletes vargánya	vargánya vajvargánya	hajdinyavorg. vetővargánya kukoricavorg.
párdüpereszke	aprow vargánya			tinóru		vorgánya
változékony tinóru	baba vargánya	bolondvargánya	torpancsszerű	mojhos tinóru, csikulábszerű kemény géva	csikóvarg.	nem a csikuláb
császárgomba	vr gomba	urigomba tojásgomba		szekfűgomba bolondgomba		pirohátú galambica
nagy özlábgomba	ewz lab	özláb	bagugomba	bagugomba özlábgomba	sejmevarg. lábszárg. özlábgomba	esernyűgomba
vörös érdestinóru	vargánya	vargánya		csikuláb		vargánya bolondosgomba
ízletes tőkegomba	tuufalya goba	tuskógomba törzógomba	törzökg.	törzögg., törzökgomba tuskógomba, gyűrűgomba nyári törzökgomba	törzökg. tusagomba	törzökgomba tuku[gomba]
rőzsáságú korallgomba	szarwas gomba	szarvasgomba disznógomba kecskegomba	szarvaszg.	káposztagomba szarvasgomba	szarvaszg.	szarvasgomba
szörgomba						
[...] szörgomba	fenyo alya gomba	fenyőajja	fenyőajja	fenyőalla, fenyőajja	fenyőajja	fenyőalla
sárga érdestinóru	varga annya farga vargánya	vargánya		csikuláb nyírfatinóru		csikuláb
tönköstapló	bokrof gomba		toplu	toplu		gévaszerű
vöröstejű rizike	fenyoalyagomba	fenyőajja		fenyőajja		
barna porhanyógomba	tuufalya gomba tino or, nyúl file nyír ali gomba tüvis alya g.	törzógomba törzökgomba	törzökg.	törzöggomba fülöke tuskógomba törzökgomba		törzökgomba
[kis] pöfeteg		pöfeteg	pöfeteg	lőposzszantu, lőposzszantó poszszantu puffancs	pöfeteg	puffancs, posztu lőposzszantu lőposzszantó
óriás pöfeteg	pöfetegh	ludposz				
vöröses kénvirággomba	tuuisalya goba	törzöggomba		mérges törzöggomba fülöke		törzöggomba magyarualla mogorualla
Dryodon coralloides	feyer szarwas g.			szarvaszgomba		
sárga kénvirággomba	tuufalya gomba	törzöggomba		mérges törzögg., törzökg.		törzöggomba

Nehéz a 16. századi nyelvjárási adatokat vizsgálni. Segítségünkre lehet az olyan írástudó emberek levelezésének, műveinek nyelvjárástani vizsgálata, akik bizonyíthatóan egy adott területen éltek és alkottak. Hasonló módszerek segítségével kutatta Abaffy Erzsébet is a *Codex Clusii* egyik társszerzőjének, Beythe Istvánnak a nyelvét, amelyről bebizonyította, hogy baranyai jellemzőkkel bír. (A baranyai Beche István és a vasi Nádasdy Márton nyelvéhez viszonyította.) Megállapításait elsősorban az erős baranyai ö-zéssel indokolta (Abaffy, 1954, 254.).

Nehéz a 16. századi nyelvjárási adatokat vizsgálni. Segítségünkre lehet az olyan írástudó emberek levelezésének, műveinek nyelvjárástani vizsgálata, akik bizonyíthatóan egy adott területen éltek és alkottak. Hasonló módszerek segítségével kutatta Abaffy Erzsébet is a *Codex Clusii* egyik társszerzőjének, Beythe Istvánnak a nyelvét, amelyről bebizonyította, hogy baranyai jellemzőkkel bír. (A baranyai Beche István és a vasi Nádasdy Márton nyelvéhez viszonyította.) Megállapításait elsősorban az erős baranyai ö-zéssel indokolta (Abaffy, 1954, 254.).

Vannak olyan hasonlóságok és különbségek, amelyekre érdemes felhívni a figyelmet. Többször igazolódni látszik, hogy a nyelvjárási jellemzők megőrződnek egy adott területen az évszázadok során is: így a körmendi adatközlők több esetben használtak a kódexben találhatóéhoz hasonló alakokat, mint a többi megkérdezett. Egyes – Clusiusék által is használt – tájszavak pedig kizárólag itt fordultak elő.

A 16. század végi és a 21. század eleji adatok áttekintését megkönnyíti a 2. táblázat. Ezek közül a legértékesebbek talán a kódexben többször előforduló, egyes galambgombákra utaló 'herench' ~ 'herincz' ~ 'herenchy' gombanevek. Ezeket ma már nem lehet megtalálni Magyarországon (Gregor, 1973, 9.), a szlovéniai Völgyifaluban azonban máig ismerik és használják 'herincs' alakban. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy Burgenlandban szintén megtalálható-e. Kérdés, hogy az idegen nyelvű – azon belül szláv – környezet miatt őrződött-e meg szlovén területen ez a név, vagy azért, mert a 'herincs' szláv jövevényszó a magyarban.

A fentebbi összehasonlításból látható, hogy a népi gombanévhasználat viszonylag védettebb a köznyelvi hatásoktól, mint a nyelv sok más területe, azaz lassabban szorítják ki a hivatalos szavak a népnyelvieket, mint például az a háztartás szókinésében is megfigyelhető. Ennek egyik oka az lehet, hogy a népnyelvi gombanevek egyszerűbbek, mint a hivatalos elnevezések, népi etimológiájukkal érdekesek is; másrésztől, minthogy nem használja őket a teljes közösség, a változásokra kevésbé fogékony ez a szókinés. Azonban éppen ez utóbbi jellemző vezet a népi gombanevek kivészéséhez: ma már egyre kevesebb olyan adatközlőt találni, aki maga jár ki gombát gyűjteni, így kialakulóban van egy olyan réteg, akik csak a 'vargánya', 'sampijon', 'galóca' és 'bolondgomba' neveket ismerik, s talán azokat se tudják megfelelően meghatározni. Az etnomológia feladata lenne ennek a folyamatnak a lassítása, a kutatási eredmények ismertetése és népszerűsítése, hogy nyelvünk e kincei és tudásanyaga megőrződhessen az utóknak.

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet (1954): Beythe István nyelvéről. *Magyar Nyelv*, 3–4. 246–254.
- E. Abaffy Erzsébet (2003): Hangtörténet. In Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Aumüller, Stephan (1983): *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bagladi Orsolya (2007): A Codex Clusii magyar nyelvű gombanevei és egyéb szórványai. Diplomadolgozat. Pannon Egyetem, Veszprém.
- Csaba József és Horváth Ernő (1973): Carolus Clusius az irodalomban. *Vasi Szemle*, 4. 609–621.
- Gregor Ferenc (1973): Magyar népi gombanevek. *Nyelvtudományi Értekezések*, 80.
- Kicsi Sándor András (2005): Néhány népi gombanevünkről. *Magyar Nyelv*, 3. 336–351.
- Kiss Jenő (2001, szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Korompay Klára (2003): Helyesírás-történet. In Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 579–595.
- Benkő Loránd (1984, főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ubrizsy, Andrea (1975): Les aquarelles mycologiques de Charles de l'Ecluse. *Histoire et Nature*, 7. sz. 89–94.
- Zsigmond Győző (2008): Gomba és hagyomány. LKG-Pont Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Budapest
- Zsigmond Győző (2003): Domus-ösztöndíj kutatási beszámoló. 2009.07.15-i megtekintés, http://www.domus.mtaki.hu/kutatasi_beszamolok_pdf/zsigmond_gyozo_2.pdf
- A cikkben a nyelvi adatok, hivatkozások és hangok jelölése a folyóirat egységes megjelenése érdekében eltér a nyelvészeti, illetve az egyezményes jelöléstől.*